

บทที่ 2

ทฤษฎี แนวความคิด และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาสภาพความเป็นอยู่ปัจจุบันของผู้อยู่อาศัยในเรือ ในเขต กรุงเทพมหานคร ซึ่งมีรายได้ไม่มากพอที่จะซื้อบ้านพักอาศัยในเมืองได้ เป็นปัญหาใหญ่ ในการเดินทางมาประกอบอาชีพ ฉะนั้นในการศึกษาได้อาศัยแนวความคิด และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางนำไปสู่เรื่องที่ศึกษา ดังนี้

1. ความหมายของที่อยู่อาศัย
2. หลักการสำคัญในการจัดหาที่พักอาศัย
3. มาตรฐานที่อยู่อาศัย
4. หลักการสุขาภิบาลที่พักอาศัย
5. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดประเภทที่อยู่อาศัยในประเทศ

2.1 ความหมายของที่อยู่อาศัย

บัณฑิต จุลาลัย (2519 : 38) ได้ให้ความหมายของที่อยู่อาศัย หมายถึง สิ่งก่อสร้างมีโครงสร้างและใช้วัสดุถาวร มีสิ่งสนับสนุนในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ มีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมต่อร่างกายและจิตใจแต่ละบุคคล และกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้ในสังคม

ประกาศรี จิตพัฒน์ไพบูลย์ (2537 : 22) ได้กล่าวถึงที่อยู่อาศัยว่าที่อยู่อาศัย มีความสำคัญต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์ ใช้เป็นสถานที่คุ้มแดดลมฝนความร้อนหนาว จากสิ่งแวดล้อมที่เป็นภัยธรรมชาติ และภัยที่มนุษย์สร้างขึ้นมา ลักษณะที่อยู่อาศัยจึงมีหลังคา ฝาผนังกันเป็นส่วนที่อยู่อาศัยโดยรอบ ๆ ตัว ขณะเดียวกันสามารถให้อากาศแสงสว่างผ่านเข้าออกได้ ที่อยู่อาศัยเป็นสถานที่ประกอบกิจการที่จำเป็นในการดำรงชีวิต ได้แก่การพักผ่อน การนอน การกิน การขับถ่าย การรักษาความสะอาดเป็นต้น

2.2 หลักการสำคัญในการจัดหาที่พักอาศัย

กระทรวงสาธารณสุข กรมอนามัย กองสุขภาพิบาล (2537 : 7) ได้กล่าวถึงหลักการสำคัญในการจัดหาที่พักอาศัย มีดังนี้

1. ที่พักอาศัยสามารถตอบสนองความต้องการทางร่างกายขั้นมูลฐาน (Fundamental Physiological Needs) การจัดการสิ่งแวดล้อมที่ที่พักอาศัยที่เหมาะสมสนองความต้องการทางร่างกาย เช่น การจัดระบบระบายอากาศให้เหมาะสม มีแสงสว่างเพียงพอ มีพื้นที่เพียงพอ ในการประกอบกิจการแต่ละชนิด ปราศจากเหตุรำคาญ เป็นต้น
2. ที่พักอาศัยสามารถสนองตอบความต้องการทางจิตใจ (Fundamental Psychological Needs) การจัดสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยช่วยส่งเสริมให้ผู้อยู่อาศัยมีความสุขสบายทางจิตใจ ความสะอาด มีระเบียบ ไม่แออัด ภายในที่พักอาศัยมีสิ่งอำนวยความสะดวกตามความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ที่อยู่อาศัยตั้งอยู่ในแหล่งที่เหมาะสม ไม่มีเหตุรำคาญหรือสิ่งรบกวนภายนอก
3. ผู้อยู่อาศัยมีความปลอดภัยจากอุบัติเหตุต่าง ๆ เช่น ท่าเลที่ตั้งอยู่ที่บริเวณไม่แออัดจนเกินไป ความมั่นคงในที่พักอาศัย
4. ผู้อาศัยปลอดภัยจากโรคติดต่อ เช่น มีน้ำใช้ น้ำดื่ม มีระบบกำจัดขยะมูลฝอย กำจัดน้ำโสโครก เป็นต้น

2.3 มาตรฐานที่อยู่อาศัย

มาตรฐานขั้นต่ำของที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อมของการเคหะแห่งชาติ อธิบายไว้ว่า ที่อยู่อาศัยต้องมีความปลอดภัยในด้านโครงสร้าง มีความคงทนต่อการใช้สอยพอประมาณ ไม่ต้องซ่อมแซมดูแลรักษาบ่อย โดยกำหนดว่าอย่างน้อยที่สุดชุมชนนั้น ๆ ต้องมีอะไรบ้าง ในขนาดเท่าใด สอนองความต้องการที่จำเป็นที่สุดของชุมชนนั้น ๆ ได้

สภาพที่ดินและผังแปลนที่ดิน

ที่ดินที่จัดสร้างที่อยู่อาศัยถาวร ต้องปลอดภัยจากสิ่งรบกวนต่อสุขภาพอนามัย ความปลอดภัยของผู้อยู่อาศัย แหล่งที่อยู่อาศัยควรอยู่ใกล้และติดต่อกันได้โดยสะดวกกับแหล่งประกอบอาชีพ สถานบริการชุมชนต่าง ๆ เช่น โรงเรียน สถานีตำรวจ เป็นต้น ควรมีสิ่งต่อไปนี้

1. มีน้ำสะอาดใช้โดยสม่ำเสมอ
2. มีอุปกรณ์สุขาภิบาล และวิธีการที่ปลอดภัยเพื่อกำจัดสิ่งปฏิกูลน้ำใช้แล้ว
ขยะ
3. มีไฟฟ้า เพื่อแสงสว่าง อุปกรณ์ไฟฟ้าของที่อยู่อาศัยทุกหน่วย

การติดต่อสัญจรระหว่างที่อยู่อาศัยและทางสาธารณะ

ที่ดินแต่ละผืนต้องมีการติดต่อด้วยถนนที่ปรับปรุงแล้ว มีทางเท้าที่มีคุณภาพดีพอเชื่อมที่ดินติดกับถนนซึ่งปรับปรุงแล้ว ยวดยานสัญจรได้โดยตรง มีบริการพื้นฐานไว้สำหรับหน่วยพักอาศัย มาตรฐานเนื้อที่อาศัยแต่ละหน่วยต้องจัดให้มีสวนพักอาศัยอย่างน้อย 2 ส่วน ได้แก่

1. ส่วนมิดชิด เพื่อสำหรับการหลบร้อนและทำความสะอาดร่างกาย
2. ส่วนเอนกประสงค์ เพื่อใช้สำหรับแขกพักผ่อน และประกอบอาหาร

ตารางที่ 2-1 แสดงขนาดพื้นที่มาตรฐานสำหรับห้องต่าง ๆ ในบ้านพักอาศัย

พื้นที่ใช้สอย	เนื้อที่ห้อง (ตารางเมตร)
ห้องนอน	8.64
ห้องน้ำ-ส้วม (ที่อาบน้ำ, อ่างอาบน้ำ, ส้วม)	2.88
ห้องน้ำ-ส้วม (ที่อาบน้ำ, อ่างอาบน้ำ, ซักผ้า)	2.16
ห้องน้ำส้วมแยกเดี่ยว	1.44
ห้องอาบน้ำแยกเดี่ยว	1.08
ห้องเตรียมอาหาร	4.32
ห้องรับประทานอาหาร	8.64

ที่มา : การเคหะแห่งชาติ

ที่อยู่อาศัยแต่ละหน่วยประกอบด้วยห้องนอน พื้นที่รวมสำหรับพักผ่อน รับประทานอาหาร พื้นที่ครัว และห้องน้ำส้วม พื้นที่รวมสำหรับผู้อยู่อาศัยของครอบครัวไม่ต่ำกว่า 5 คน จะต้องมีเนื้อที่ไม่น้อยกว่า 34.00 ตารางเมตร

สำหรับมาตรฐานที่อยู่อาศัยของสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย กำหนดพื้นที่ใช้สอยสำหรับครอบครัว 5 คน มีพื้นที่ไม่น้อยกว่า 28.00 ตารางเมตร

แสงธรรมชาติ ควรมีช่องเปิดหรือกระจก ให้แสงธรรมชาติผ่านได้ขนาดน้อยที่สุด ต้องมีรวมกันไม่น้อยกว่า 20% ของพื้นที่ห้องนั้น ๆ

การระบายอากาศ เพื่อให้มีระบบอากาศได้โดยธรรมชาติของส่วนต่าง ๆ ทั้งพื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่โครงสร้าง เช่นห้องนอน ห้องอาหาร เป็นต้น เพื่อความสบายของการอยู่อาศัย ลดความอับชื้น และความร้อน มีช่องหน้าต่างที่เปิดได้ขนาดเล็กสุดต้องมีรวมกันไม่น้อยกว่า 20% ของพื้นที่ห้องนั้น ๆ

2.4 หลักการสุขภาพที่พักอาศัย

บัณฑิต จุลาสัย (2519 : 39) ได้กล่าวถึงหลักการสุขภาพที่พักอาศัยไว้ว่า

1. ที่พักอาศัยต้องมีสภาพแวดล้อมที่สามารถสนองความต้องการด้านร่างกายที่เหมาะสมในการดำรงชีวิต ประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่

1.1 การถ่ายเทอากาศ จัดให้อากาศหมุนเวียนตามธรรมชาติ อากาศจากภายนอกอาคารสามารถเข้ามาแทนที่อากาศภายในอาคาร โดยไม่ต้องมีช่องเปิด เช่น หน้าต่าง ประตู ช่องระบายอากาศอย่างเพียงพอ โดยเทศบัญญัติกำหนดไว้ไม่น้อยกว่า 1 ใน 10 ของพื้นที่ห้อง

1.2 อุณหภูมิภายในอาคารมีส่วนสัมพันธ์โดยตรงกับการถ่ายเทอากาศ การถ่ายเทอากาศไม่ดี อุณหภูมิภายในตัวอาคารสูงขึ้น ผู้อาศัยมีอาการปวดศีรษะ ง่วงนอนอ่อนเพลีย ทำให้ประสิทธิภาพการทำงานลดลง ร่างกายทรุดโทรม

1.3 แสงสว่างในตัวอาคาร การดำรงชีวิตและประกอบกิจการงาน ต้องอาศัยความสว่าง เพื่อช่วยในการทำงานรวดเร็ว ถูกต้องและปลอดภัย

2. ที่พักอาศัยต้องมีสภาพแวดล้อมที่สามารถสนองความต้องการทางจิตใจ สถานที่พัก ควรตั้งอยู่ในกลุ่มอาคารหรือชุมชน สภาพแวดล้อมที่เหมาะสม ไม่เกิดปัญหาทางจิตใจ

3. ที่พักอาศัยต้องสามารถป้องกันโรคติดต่อ โดยจัดสิ่งต่าง ๆ ให้เหมาะสมได้แก่
 - 3.1 การจัดน้ำดื่ม น้ำใช้ ให้มีปริมาณเพียงพอกับการดื่มและการใช้สอย
 - 3.2 การกำจัดของเสียจากร่างกาย มีวิธีการป้องกันตามหลักสุขาภิบาลป้องกันกลิ่นและแมลงไม่ให้เข้าไป โดยเฉพาะห้องน้ำห้องส้วมเป็นแหล่งแพร่เชื้อโรค
 - 3.3 การกำจัดน้ำโสโครกและสิ่งปฏิกูล ควรมีระบบการกำจัดน้ำโสโครกตามชนิดและประเภทความโสโครก ให้ระบายลงท่อระบายน้ำสาธารณะ หรือบ่อซึม
4. ที่พักอาศัยต้องมีความปลอดภัยจากอาชญากรรม ทั้งในด้านจิตใจและกายภาพ กล่าวคือ ที่พักอาศัยต้องมีความมั่นคงและไม่เป็นแหล่งเพาะอาชญากรรมได้

2.5 แนวคิดและรูปแบบในการพัฒนาที่อยู่อาศัยในประเทศ

ลักษณะและปัญหาที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยในเมือง

ในการศึกษาระบบที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยในกรุงเทพฯ โดย Shlomo Angel และคณะพบว่า ปัญหาที่แท้จริงของผู้มีรายได้น้อยนั้น ไม่ใช่ปัญหาความขาดแคลนจำนวนที่อยู่อาศัย (Housing Stock) เป็นประเด็นหลัก แต่เป็นปัญหาเรื่องข้อกำหนดมาตรฐานต่าง ๆ ทางกายภาพ ของที่อยู่อาศัยและบริเวณโดยรอบชุมชน โดยอิงกับทฤษฎีและแนวคิดทางปรัชญาสังคมและเทคโนโลยีของยุโรปมากเกินไป ซึ่งเกินกว่าผู้มีรายได้น้อยเหล่านั้น จะรับภาระได้ Angel ยังพบว่ามิระบบที่อยู่อาศัยที่รองรับผู้มีรายได้นี้ด้วยกันถึง 5 ระบบใหญ่ ๆ คือ

ระบบที่ 1 ที่อยู่อาศัยสำหรับคนงาน (The Workers Housing Subsystem) แบ่งออกเป็นชนิดต่าง ๆ ดังนี้

1. บ้านที่สร้างขึ้นในบริเวณที่ทำงาน (Workplace Site Houses) ปกติจะสร้างด้วยเศษไม้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวัสดุที่ใช้แล้วในบริเวณที่ทำงาน โดยคนงานและครอบครัว
2. ห้องพักคนรับใช้ในบ้าน (Domestic and Maintenance Staff Quarters) ครุภัณฑ์มีฐานะร่ำรวยและปานกลาง ส่วนใหญ่จะจัดห้องหรือส่วนหนึ่งในบริเวณบ้าน เพื่อให้เป็นที่สำหรับอยู่อาศัยของคนรับใช้ คนสวนและครอบครัว

3. หอพักคนงานในโรงงาน (Factory Site Domicitories) หอพักคนงานโดยปกติมักจะอยู่กันอย่างแออัด คือห้องหนึ่ง ๆ จะมีคนงานโสดอยู่กันหลาย ๆ คน ซึ่งจะมีเนื้อที่เป็นสัดส่วนเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

4. ที่อยู่อาศัยสำหรับพนักงานของสถาบันหรือหน่วยงานต่าง ๆ (Institutional Housing for Workers) ได้แก่บ้านพักรถไฟ บ้านพักทหาร บ้านพักตำรวจ เป็นต้น

5. บ้านพักชั่วคราว ณ ที่ก่อสร้าง (Itinerant Construction Workers' Housing) บ้านพักพวกนี้มักจะสร้างจากเศษวัสดุที่ใช้แล้วในการก่อสร้าง เมื่อโครงการก่อสร้างเสร็จสิ้น ก็จะรื้อถอนย้ายไปก่อสร้างยังโครงการอื่นต่อไป

ระบบที่ 2 ที่อยู่อาศัยประเภทบุกรุก (The Squatters Housing Subsystem) เป็นที่อยู่อาศัยที่ถือครองที่ดินโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย (ไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าของที่ดิน) แบ่งได้ดังนี้

1. ชุมชนบุกรุกทั่วไป (Typical Squatters) เป็นที่อยู่อาศัยที่ปลูกสร้างในที่ดินของผู้อื่นโดยไม่ได้รับอนุญาต มีทั้งที่เป็นชุมชนขนาดใหญ่ตั้งแต่ 50 ครัวเรือน จนกระทั่งถึงสองสามพันครัวเรือน เช่นชุมชนสลัมคลองเตย ชุมชนริมคลองต่าง ๆ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีชุมชนขนาดเล็กที่อยู่ตามใต้สะพานหรือที่ลับตาคน ซึ่งมีจำนวน 2-3 หลัง เป็นต้น ชุมชนต่าง ๆ เหล่านี้เป็นชุมชนที่กำลังประสบปัญหาการถูกไล่รื้อจากเจ้าของที่ดิน ทั้งที่เอกชนและที่ดินของรัฐบาล

2. บ้านเรือ (Boat Houses) ลักษณะเป็นที่อยู่อาศัยตามแม่น้ำลำคลอง สาธารณะเป็นระยะเวลานาน ซึ่งอาจจะไม่ใช่การบุกรุกที่ดิน แต่เป็นการบุกรุกแม่น้ำลำคลอง ได้แก่ชุมชนชาวเรือริมคลองมหานาค (ถูกไล่ไปแล้วราวปี พ.ศ. 2518) ปากคลองผดุงกรุงเกษมและแถบเชิงสะพานกรุงธนฝั่งพระนคร เป็นต้น

ระบบที่ 3 ที่อยู่อาศัยในเขตชนบทแต่เข้ามาทำงานในเมือง (Rural Communities Subsystem) เป็นที่อยู่อาศัยของประชาชนจำนวนหนึ่งในเขตชนบท แต่ต้องเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯ ตอนเช้า และกลับในตอนเย็น

ระบบที่ 4 ห้องแบ่งให้เช่า (Filtered Housing Subsystem) เป็นที่อยู่อาศัยที่มีลักษณะการแบ่งกันเป็นห้องเล็ก ๆ แยกสัดส่วนกัน เพื่อให้เช่าอยู่ มักจะพบเห็นในบริเวณศูนย์กลางธุรกิจเก่า เช่นแถบเยาวราช ตลาดน้อย (ตรอกวานิช 2) เป็นต้น

ระบบที่ 5 ที่อยู่อาศัยที่จัดสรรโดยหน่วยงานของรัฐ (Public Housing Subsystem) เป็นลักษณะที่อยู่อาศัยประเภทนี้มักจะจัดสรรให้กับผู้มีรายได้น้อย มีทั้งให้เช่าและเช่าซื้อ เช่นอาคารสงเคราะห์แบบแฟลต เป็นต้น

สำหรับที่อยู่อาศัยแบบบ้านในเรือที่จะศึกษานี้ มีแนวโน้มที่จะอยู่ในระบบที่ 2 คือที่อยู่อาศัยประเภทบุกรุก ประเภทบ้านเรือ (Boat Houses)

มานพ พงศทัต (2527 : 2-16) ได้แยกประเภทที่อยู่อาศัยตามลักษณะการก่อสร้างดังนี้

1. บ้านเดี่ยว (Single House) ได้แก่ บ้านที่มีบริเวณโดยรอบ
2. บ้านแฝด หรือ แฝด 3, แฝด 4 (Duplex, Triplex, Quatrex) ได้แก่ บ้าน 2, 3, 4 ครอบครัวดัดกันและมีบริเวณโดยรอบ
3. บ้านแถว (Row House) ได้แก่ บ้านหลาย ๆ หลังมาติดกันเป็นแถว โดยมากมักจะมากกว่า 8-10 หลังขึ้นไป บ้านแถวนี้อาจจะเพิ่มมาตรฐาน และคุณภาพดังที่เรียกว่า "ทาวน์เฮาส์ (Town House)" เช่น ในอเมริกา หรือในอังกฤษ ที่เรียกว่า "เทอเรสเฮาส์ (Terrace House)" หรือ "แถว-เฮาส์" ก็ได้
4. อพาร์ทเมนต์ (Apartment) หรือแฟลต (Flat) เป็นการอยู่อาศัยที่มีความหนาแน่นสูงขึ้นไปส่วนมากมักจะขึ้นไปในแนวสูงและมักจะอยู่ในบริเวณที่ที่ดินราคาแพงภายในเขตเมืองชั้นใน อพาร์ทเมนต์ในเมืองไทยมักจะมีความสูงประมาณ 4-10 ชั้นเป็นอย่างมาก เป็นที่อยู่อาศัยที่มีลักษณะทางกายภาพคล้ายกับอาคารชุด (Condominium) โดยมีจำนวนห้องพักอาศัยหลายห้องรวมกันในอาคารเดียว ในแต่ละห้องพักอาศัยเป็นห้องชุดอันประกอบด้วยห้องนอน ห้องรับแขก ห้องครัวและห้องน้ำ แต่แฟลตมีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากอาคารชุดตรงที่ผู้อยู่อาศัยในแฟลต จะอยู่อาศัยแบบเช่า หรือไม่มีกรรมสิทธิ์ในห้องพักที่ตนอยู่ โดยอาจจะเป็นการเช่าระยะสั้นอยู่ชั่วคราวหรือเป็นการเช่าระยะยาว
5. คอนโดมิเนียม (Condominium) อันที่จริงก็คือประเภทที่อยู่อาศัยที่ขึ้นในทางสูงนั่นเอง แต่ที่ต่างกับอพาร์ทเมนต์ และแฟลต ก็คือ ลักษณะการเป็นเจ้าของที่ผู้อยู่อาศัยคอนโดมิเนียมสามารถจะเป็นเจ้าของได้ ลักษณะของอาคารชุดนี้มักจะพยายามก่อสร้างให้เป็น

ชุมชนในตัวเอง โดยจะมีสาธารณูปโภค และส่วนประกอบความสะดวกสบายที่อยู่ในบริเวณนี้
ด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่ดึงดูดให้ผู้มีรายได้สูงเข้ามาอยู่อาศัยในอาคารชุด